

Foto: Tom van Limpt

DE VERSLAGLEGGING VAN EEN PERSOONLIJKE GEDACHTEQUEESTE

Essays schrijven over literatuur in de bovenbouw van havo en vwo

Hoe kun je leerlingen helpen een ‘eigen stem’ te vinden bij het schrijven? Dat vroeg een professionele leer-gemeenschap van eerstegraadsdocenten zich af. Als invalshoek daarvoor kozen ze het schrijven van een essay over een literair werk.

CLARY RAVESLOOT, CARIEN BAKKER &
KEES DE GLOPPER

Een groep Groningse docenten boog zich in een professionele leergemeenschap (PLG) aan de Rijksuniversiteit van Groningen over nieuwe mogelijkheden om school-examens schrijfvaardigheid in te richten. Na een jaar succesvol experimenteren met academisch schrijven (Bakker et al., 2023) voelden zij de wens het daarna eens over een heel andere boeg te gooien. Niet de inrichting van het schoolexamen schrijfvaardigheid stond centraal, maar de ontwikkeling van de leerling als schrijver die vanuit persoonlijk belang iets doordacht heeft en daarover iets belangwekkends te zeggen heeft. Klinkt dat vaag? De bevindingen van deze havo- en vwo-docenten met het schrijven van essays over literaire werken laten zien dat deze doelstelling heel concreet kan worden.

Wat is schrijfvaardigheid?

De docenten en hun begeleiders (vanaf hier ‘we’) bezonnen zich allereerst eens op de vraag wat schrijfvaardigheid eigenlijk is. Van Dales online woordenboek is er kort en helder over: ‘de vaardigheid in het schrijven van teksten’. Maar we definieerden rijker: ‘Schrijven is je gedachten en gevoelens zo op papier zetten dat het een goede weerspiegeling is van die gedachten en gevoelens.’ Of: ‘Door onder woorden te brengen wat je wilt zeggen en bereiken scherp je je gedachten. Al zoekend naar woorden voer je je taalvermogen op.’ Je zou ook kunnen zeggen: we definieerden persoonlijker. In onze definities is ook de schrijver als mens in het geding.

We erkenden dat het doordenken en onder woorden brengen van ideeën en ervaringen voor leerlingen geen sinecure is, en dat zij maar al te vaak vervallen in het volbrengen van een schrijfpdracht door krampachtig een

vaste structuur in te vullen. Leerlingen begeleiden bij het formuleren van een heldere gedachtegang vraagt om een andere insteek, waarin wordt erkend dat het schrijven zelf een manier is om grip te krijgen op het denken. Dit procedé wordt ook *schrijven om te leren* genoemd (zie hierover bijvoorbeeld het vierluik van Veerle Baaijen, 2022, over het *dual-process model*).

We formuleerden uitgangspunten die ons cruciaal leken om leerlingen te stimuleren eens te proberen iets zó op te schrijven dat het precies weerspiegelt wat ze willen zeggen. Er moet dan niet geschreven worden voor een cijfer, niet volgens een vastomlijnd format, maar wel over een onderwerp waarover de leerling goed heeft nagedacht – over een vraag die hem of haar werkelijk bezighoudt, bijvoorbeeld na het lezen van een boek. Gedurende een jaar experimenteerden we in de bovenbouw van havo en vwo met de vraag: hoe kunnen we

leerlingen helpen om door het schrijven van essays over literatuur te leren hun eigen stem te vinden?

Wat is een essay?

Het genre essay laat zich, zoals veel tekstvormen, op verschillende manieren definiëren. Relevant is natuurlijk altijd de beschrijving in Van Dale: ‘een subjectief, beschouwend opstel’. Maar inspirerender is de definitie van Schrijfakademie.nl, die de zestiende-eeuwse Franse filosoof Michel de Montaigne citeert, die zich afvroeg of hij

al schrijvend en denkend, [kon] ontdekken hoe hij als mens ten opzichte van de wereld stond. In een essay in de stijl van Montaigne geschreven, lijkt de schrijver niet zo goed te weten wat hij of zij gaat concluderen. Ervaringen worden beschreven en

gedachten hierover ontwikkelen zich al schrijvend. De lezer wordt meegenomen in de gedachtegang van de schrijver.

Ook het *Algemeen Letterkundig Lexicon* plaatst het essay in de Franse traditie van het woord *essayer*, wat betekent: ‘beproeven’, ‘proberen’, ‘testen’. Het *lexicon* definieert aan het begin van het lemma het essay als een

afgerond stuk beschouwend proza waarin een auteur een meestal persoonlijk standpunt inneemt met betrekking tot een bepaald onderwerp. De onderwerpen voor essays kunnen op vrijwel elk gebied gevonden worden: godsdienst, maatschappij, wetenschap, kunst e.d.

De definities van Schrijfakademie en het *Algemeen Letterkundig Lexicon* passen bij uitstek bij de doelstelling van onze PLG om een vorm van schrijven te ontwikkelen die de leerling helpt doordacht, precies en persoonlijk te leren schrijven. We formuleerden als werkdefinitie voor het genre essay een korte, maar krachtige variant, namelijk de ‘verslaglegging van een persoonlijke gedachtequeeste’. Het gaat daarbij om teksten met een *beschouwend karakter*, waarbij de leerling *vanuit een persoonlijke vraag* op zoek gaat naar een positie, die ook *twijfel* mag uitdrukken en waarin een *verbinding tussen vraag, boek en persoonlijk leven* tot stand komt. De cursiveringen duiden op inhoudelijke en structurele kenmerken van de bedoelde teksten, maar zeggen ook iets over de taal die een leerling zal gebruiken: het is de taal van een zoeker, die de eigen lees- en levenservaring met elkaar tracht te verbinden. De schrijver mag daarbij nadrukkelijk als ‘ik’ aanwezig zijn in de tekst.

Waarom een essay over literatuur?

Wij kozen ervoor leerlingen te laten schrijven over een persoonlijke vraag die zich aandient naar aanleiding van een gelezen literair werk. Zo’n vraag, veronderstelden we, stimuleert tot diepgaand en creatief nadenken over gelezen werken, en zou daarmee ook de ontwikkeling van de literaire competentie ten goede komen. Hierbij wordt van leerlingen verwacht dat ze verder kijken dan hun eerste oordeel over het boek en zelf een vraag formuleren. Vervolgens gaan ze op zoek naar de juiste woorden om de vraag te beantwoorden en hun gedachten en gevoelens aan het papier toe te vertrouwen. Er worden geen strakke regels voor de opbouw gegeven, wat een gevoel van autonomie bevordert: het is de eigen gedachtegang die ertoe doet, niet die van een beoordelaar die aan het

einde klaar zit met een *rubric* en een rode pen. Idealiter zit er aan het einde van het proces een echte lezer klaar die nieuwsgierig is naar de bevindingen van de leerling. Die zelf wordt aangezet tot het stellen van vragen aan de schrijvende leerling.

Het essay over literatuur biedt daarmee ook een ingang voor persoonlijke vorming (Biesta & Pols, 2012): het daagt de leerling immers uit vragen te stellen en te proberen daarop een doordacht antwoord te formuleren. Daarbij hoeft de leerling niet tot een klinkend eindoordeel te komen; twijfelen, het stuiten op een nieuwe vraag of het innemen van een andere kijk op het onderwerp wordt gestimuleerd. Dat is een verrijking voor het onderwijs. Het lijkt immers waardevol leerlingen te leren vragen te stellen, een middenpositie in te nemen, juist in het kader van literatuuronderwijs, waarin multi-interpretabiliteit een steeds belangrijkere rol speelt.

Het essay werd niet met een cijfer beoordeeld. Toch was een betekenisvolle inbedding in het curriculum goed mogelijk door de leerlingen te laten schrijven als onderdeel van de voorbereiding op het schoolexamen. Immers, in het ideale geval biedt het schrijfproduct van de leerling een ingang om door te praten over de persoonlijke kijk van de leerling op een boek. Daarmee krijgt de leerling ook enige zeggenschap over dat schoolexamen. Het is niet helemaal afwachten wat de docent allemaal over dat boek gaat vragen; de leerlingen hebben zelf een voorzet gedaan en kunnen dus meer dan anders vertrouwen op hun denkkracht!

Een essay over literatuur leren schrijven

Omdat leerlingen zelf mochten ontdekken hoe ze over een boek, en een voor hen relevante vraag over dat boek, wilden schrijven, lag het niet voor de hand ze via een

Er worden geen strakke regels voor de opbouw gegeven, wat een gevoel van autonomie bevordert: het is de eigen gedachtegang die ertoe doet

theorieblokje en een format, al dan niet voorzien van een voorbeeld, aan het schrijven te zetten. Gaandeweg experimenteerden we met drie didactische modellen, die eerder zijn beschreven in het veld van de genredidactiek (zie bijvoorbeeld Vis et al., 2023).

(1) *Schrijven op basis van een opdracht zonder voorbeelden*
Deze variant is beproefd in een gymnasium 6-klas aan de hand van de opdracht in het tekstkader op pagina 8. Bij deze variant, waar leerlingen zonder bestudering van voorbeeldessays aan het schrijven gaan, wordt uitgegaan van een ‘dimly felt sense’ (Freedman, 1987) van het genre. Dat houdt in dat – ook onervaren – schrijvers veelal wel een vaag idee hebben over wat een bepaalde tekstvorm precies doet en hoe die in elkaar zit. Freedman stelt dat schrijvers geen expliciete instructie nodig hebben om een bepaald genre te leren schrijven: door de feedback leren ze of hun globale idee over het geproduceerde genre klopt en of ze zaken moeten en willen aanpassen. Zo ontwikkelen ze hun begrip van het genre steeds verder.

Het experiment in gymnasium 6 heeft laten zien dat leerlingen tot een product kunnen komen op basis van enkel de verstrekte opdracht met daarin summere informatie over het genre. Ook blijken sommige leerlingen een behoorlijk ontwikkeld gevoel voor het essay te hebben en tot indrukwekkende eerste teksten te komen. Leerlingen bij wie dat niet of minder het geval is, lijken terug te vallen op eerder geleerde tekstsoorten als betoog en beschouwing. Dat is niet per se onwenselijk. Ook die teksten kunnen dienen als uitgangspunt voor een gesprek over wat een leerling raakte, verbaasde of opviel in een boek. En natuurlijk kunnen ze dienen als startpunt voor de verdere ontwikkeling van de schrijfcompetentie.

Deze variant is bruikbaar in een beginsituatie, waarin we leerlingen in vrijheid hun pen willen laten uitproberen. Maar als het doel is leerlingen uiteindelijk steeds betere essays te leren schrijven, dan vraagt het wellicht te veel schrijfrondes om alle leerlingen de kans te geven zich als schrijver voldoende te ontwikkelen. Immers, de mate en het tempo waarin zo’n intuïtief begrip van het genre zich ontwikkelt, verschilt per leerling. Daarom is het opportuun om die feedbackfases gericht te laten plaatsvinden, aan de hand van voorbeelden en uitleg (zie variant 2 en 3).

(2) *Schrijven op basis van een opdracht met bestudering van enkele voorbeelden*

Deze variant is beproefd in havo 5. Daarbij werd de opdracht uit het kader verstrekt en werden daarnaast en-

kele sterke teksten uit de onder 1 genoemde gymnasium 6-klas samen gelezen en kort besproken. Zo werd het ‘gevoel’ van wat een essay is in elk geval bij alle leerlingen gevoed. Het resultaat was dat veel leerlingen in deze havoklas aandacht besteedden aan hun schrijfstijl: hun taalgebruik was gevarieerd en opvallend vaak figuurlijk. Daarmee laat deze opdracht zien dat ze de potentie heeft leerlingen te laten nadenken over hun woordkeuze en hen te stimuleren om te experimenteren met taal. Soms leidt dat tot het gebruik van metaforen die clichématig zijn of zelfs mank gaan. Naar onze smaak is dat niet erg: als leerlingen iets nieuws uitproberen, duurt het even voordat ze dat onder de knie hebben. Het lef om iets te proberen en net naast te schieten is misschien meer waard dan het voorzichtige en veilige schrijven in een vast format, gericht op het binnenhalen van zo veel mogelijk puntjes.

Het lef om iets te proberen en net naast te schieten is misschien meer waard dan het voorzichtige en veilige schrijven in een vast format

(3) *Schrijven op basis van een opdracht na een richtinggevende lessenserie*

De ervaring uit variant 2 laat zien dat het lonend is voorbeelden te bespreken voorafgaand aan het schrijven. Als daaraan ook een fase van feedback gekoppeld wordt, is een korte lessenserie al snel de uitkomst. De feedback kan door de docent gegeven worden, maar ook in de vorm van *peerfeedback*. Een voordeel van *peerfeedback* is dat leerlingen meer teksten lezen, en dus meer voorbeelden zien waaruit ze conclusies kunnen trekken over hoe ze zelf een essay willen schrijven. Diepgang kan in zo’n lessenserie worden bereikt door een of meer voorbeeldteksten te onderwerpen aan genreanalyse. Daarbij kan worden ingezoomd op inhoudelijke, structuurtechnische en talige aspecten van het essay. Zo is het mogelijk leerlingen te laten nadenken over de vragen die

Een vruchtbaar uitgangspunt is een curriculum voor literatuuronderwijs dat leerlingen leert de vraag te stellen: wat valt er voor mij te halen in literaire teksten?

Opdracht

Schrijf een essay over (een thema uit) een boek van je lijst dat je aan het denken heeft gezet. Werk uit op welke manier dat thema of boek je aan het denken heeft gezet en wat het eventueel in je heeft veranderd. Je mag ook naar meerdere boeken op je lijst verwijzen, maar dan moeten ze alle wel duidelijk een relatie hebben met het besproken onderwerp/thema.

Wat is een essay?

Een essay is een beschouwende tekst waarin je eigen ervaringen/visie een belangrijke rol spelen. Vaak ligt er een maatschappelijke, wetenschappelijke of filosofische vraag aan ten grondslag waarop je in de loop van de tekst een antwoord probeert te vinden. Dat antwoord hoeft je niet per se te vinden. In een essay gaat het vooral om je gedachtegang. Je zou een essay daarom ook wel kunnen omschrijven als 'de verslaglegging van een persoonlijke gedachtequeeste'.

Een essay is wel méér dan alleen je eigen hersenspinsels opschrijven. Je probeert verschillende invalshoeken, visies en wetenschappelijke bronnen tegenover elkaar te zetten en te wegen, of je licht aan de hand van verwijzingen, citaten en voorbeelden toe hoe jouw gedachtegang veranderd is over een bepaalde periode. Je eigen ervaringen moet je dus wel staven met een of meerdere bronnen.

Richtlijnen

- Je essay moet een complete tekst zijn inclusief inleiding en slot.
- Voor een goed essay zul je tussen de 400 en 600 woorden nodig hebben.
- Controleer je tekst voor inleveren op taal- en spelfouten (of laat dat doen door een klasgenoot).

Wat heb ik eraan?

Het maken van deze opdracht is een gratis extra oefening schrijfvaardigheid. Daarnaast laat de opdracht je eens goed nadenken over de boeken op je lijst en de thema's die daarin aan bod komen. Het scheelt enorm als je daar niet pas tijdens je mondeling over na gaat denken. Tot slot, je essay zal een van de gespreks-onderwerpen zijn tijdens je mondeling literatuur. Daar kun je je dus extra goed op voorbereiden (en bovendien beperk je daarmee de tijd en kans dat je over boeken moet praten waarover je minder zinnig kunt zeggen).

Opdracht essay bovenbouw

centraal staan in de gepresenteerde gedachtequeestes: zijn sommige vragen kansrijker dan andere, en hoe komt dat? Ook kan de opbouw van beschouwingen onder de loep genomen worden. De meeste essays zullen het volgende patroon volgen: er wordt een kwestie voorgelegd, of een vraag. Daarna worden verschillende perspectieven op die kwestie gepresenteerd of verschillende interpretaties, idealiter deels vanuit de roman en deels gebaseerd op eigen levenservaring. Tot slot wordt een positie ingenomen, die nadrukkelijk of juist terughoudend kan zijn. Passende talige middelen voor klassieke bespreking zijn bijvoorbeeld een persoonlijke stijl vanuit een 'ik', het gebruik van woordspelingen en metaforen, het gebruik van kleurrijke bijvoeglijke naamwoorden, woorden die modaliteit uitdrukken en opvallende typografische middelen zoals het gebruik van haakjes of gedachtestreepjes.

Het essay over literatuur in het curriculum

In de PLG werd het schrijven van de essays gekoppeld aan de voorbereiding op het schoolexamen literatuur. Maar we zien zeker mogelijkheden om een doorlopende leerlijn essayistisch te ontwikkelen. Een vruchtbaar uitgangspunt is een curriculum voor literatuuronderwijs dat leerlingen leert de vraag te stellen: wat valt er voor mij te halen in literaire teksten? De gymnasium 6-klas die voortvarend met de opdracht aan de slag ging, kreeg al literatuuronderwijs vanuit die gedachte. Op het programma stonden bijvoorbeeld leesgesprekken (De Kleijn, 2025) in boekenclubs en creatief schrijven (De Kleijn, 2018).

Ook verdient het aanbeveling om in de onderbouw te beginnen met het leren verwoorden van leeservaringen, bijvoorbeeld aan de hand van de vragen die Aidan Chambers (2012) voorstelt: Wat vond je het mooiste aan dit verhaal? Wat vond je niet leuk aan dit verhaal? Wat vond je moeilijk of onbegrijpelijk aan dit verhaal? Wat viel je op aan hoe dit verhaal is verteld? De opdrachten rond leeservaringen kunnen gaandeweg geavanceerder worden; zo kunnen recensies er een plaats in krijgen. Als leerlingen eenmaal vertrouwd zijn met recensies, kunnen ze door het bestuderen van professionele recen-

sies zien en ervaren hoeveel vrijheid schrijvers eigenlijk hebben om dat genre te beoefenen, hoeveel ruimte er is om te experimenteren met structuur en taal (Ravesloot, 2021). Die ervaring kan in dienst staan van het verkennen van het nog vrijere essay.

Wij denken overigens dat het essay over literatuur het meeste oplevert als niet te snel wordt ingezet op het analyseren en reproduceren van genrekenmerken. Wenselijker lijkt een geleidelijk proces waarbij leerlingen via gerichte observaties van het werk van hun klasgenoten, en pas later dat van professionele essayisten, mogen ervaren hoe het is om als een Montaigne hun pen te proberen. We denken dat deze aanpak ook waardering voor schrijven, of zelfs schrijfplezier uitlokt. ■

Met dank aan de docenten van de Professionele Leergemeenschap Noordelijk Schoolexamen Nederlands: Marjanne van der Spek (Dollard College Winschoten), Anouk de Kleijn en Joost Wink (Piter Jelles Gymnasium Leeuwarden), Bonne Ziegns (Simon Vestdijk Harlingen), Michiel Zwiers (OSG Sevenwolden Heerenveen).

LITERATUUR

- Baaijen, V. (2022). Het dual-process model: Deel 1, 2, 3 en 4. *Didactiek Nederlands*. <https://didactieknederlands.nl/handboek/2022/03/het-dual-writing-process-model-deel-1-schrijven-om-te-begrijpen-en-begrepen-te-woorden/>
- Bakker, C., Glopper, K. de, & Ravesloot, C. (2023). Schoolexamens academisch schrijven als voorbereiding op het hbo en wo. *Levende Talen Magazine*, 110(2), 16–22.
- Biesta, G., & Pols, W. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Boom.
- Chambers, A. (2012). *Leespraat: De leesomgeving & Vertel eens*. NBD Biblion.
- Freedman, A. (1987). Learning to write again: Discipline-specific writing at university. *Carleton Papers in Applied Language Studies*, 4, 95–115.
- Kleijn, A. de. (2018). De kampvuurcompetitie: Een lessenserie creatief en spannend schrijven. *Levende Talen Magazine*, 105(7), 16–19.
- Kleijn, A. de. (2025). *Leesmotivatie en persoonlijke groei in het literatuuronderwijs* [Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen]. University of Groningen Research Portal. <https://research.rug.nl/nl/publications/leesmotivatie-en-persoonlijke-groei-in-het-literatuuronderwijs/>
- Ravesloot, C. (2021). Welke woorden kies je? Aandacht voor talige keuzes in het schrijfonderwijs. *Levende Talen Magazine*, 108(1), 4–9.
- Vis, M., Glopper, K. de, & Stukker, N. (2023). Genredidactiek: Nut en noodzaak van genrekennis en -bewustzijn in het lees- en schrijfonderwijs. In J. Dera, J. Gubbels, J. van der Loo, & J. van Rijt (Red.), *Vaardig met vakinhoud: Handboek vakdidactiek Nederlands* (p. 93–104). Coutinho.